

УДК 070=161.2-054.65(430+436)“1915–1918”

Олена Залізнюк,

мол. наук. співробітник

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Людмила Білименко,

мол. наук. співробітник

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Ірина Швець,

мол. наук. співробітник

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

**УКРАЇНСЬКІ ТАБОРОВІ ГАЗЕТИ
НІМЕЧЧИНИ ТА АВСТРО-УГОРЩИНИ 1915–1918 РОКІВ:
ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ, ЗМІСТ, ТЕМАТИЧНА НАСИЧЕНІСТЬ
(За матеріалами газетних фондів
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського)**

Проаналізовано газетні видання, що виходили у таборах військовополонених під час Першої світової війни (1914–1918 рр.) на території Німеччини та Австро-Угорщини: «Вільне слово» (Зальцведель), «Громадська думка» (Вецляр), «Розвага» (Фрайштадт), «Розвіт» (Раштат), що зберігаються у відділі газетних фондів НБУВ.

Ключові слова: Австро-Угорщина, Німеччина, полонені українці, просвітня діяльність, Союз визволення України (СВУ), таборів часописи.

У відділі газетних фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ВГФ НБУВ) зберігається унікальна колекція українських газет, що виходили за межами України з 1898-го по 2016 рр. Ці часописи є важливим джерелом інформації про суспільно-політичне, економічне та культурне життя українців за межами України. Преса української діаспори часто стає об'єктом наукових досліджень, зокрема й таборова преса у Німеччині та Австро-Угорщині під час Першої світової війни 1914–1918 років. Відомими є праці Василя Сімовича «Таборові видання під час світової війни», Зенона Кузеля «Українські таборів часописи в Німеччині», Івана Патера «Просвітня діяльність Союзу визволення України серед військовополонених українців в таборах Австро-Угорщини і Німеччини», Ігоря Срібняка «Полонені українці Австро-Угорщини та Німеччини (1914–

1920 рр.)», Наталії Сидоренко «Українська таборова преса ХХ ст.: суть явища у європейському контексті», Івана Крупського «Українська таборова преса на теренах Австрії» та праці інших дослідників, які зробили свій внесок у розробку історії преси української еміграції.

Саме тому українські газети 1915–1918 років, що виходили за межами України, знайшли відображення і в працях, підготовлених співробітниками ВГФ НБУВ: додатку 1 до каталогу «Газети України 1917–1920 років у фондах НБУВ», опублікованого у Києві 2014 року; статті Людмили Білименко та Олени Залізнюк «Тематика публікацій на сторінках часопису полонених українців «Вільне слово» (1917–1918)», вихід якої планується на сторінках ІХ випуску «Вісника Львівського університету» у 2016 році. Готується до друку також каталог «Українські газети, що виходили за межами України 1898–2015 рр.».

У даній статті авторами вперше детально досліджено і представлено газети полонених українців: «Вільне слово», «Громадська думка», «Розвага», «Розвіт», які виходили завдяки зусиллям Союзу визволення України (далі – СВУ) у таборах військовополонених під час Першої світової війни (1914–1918 рр.) на території Австро-Угорщини та Німеччини. Дано аналіз інформаційно-видавничої політики СВУ, його бібліографічної діяльності.

До наукового обігу вперше введено прізвища, імена та псевдоніми багатьох кореспондентів та дописувачів кожного з чотирьох часописів. Проаналізовано зміст значимих на думку авторів рубрик та статей газет. Наведено всі додатки до газет та розкрито їх зміст.

Події Першої світової війни 1914–1918 років призвели до того, що сотні тисяч полонених українців з російської армії опинилися у таборах для військовополонених зокрема на території Австро-Угорщини й Німеччини.

4 серпня 1914 року політичні емігранти, переважно з Наддніпрянської України, які з початку 1900-х рр. перебували у Галичині, створили організацію Союз визволення України (СВУ) – політичну безпартійну репрезентацію національно-політичних та економічних інтересів українського народу в Росії. Основним постулатом організація проголосила державну самостійність та соборність України. Керувала СВУ Президія, до складу якої входили Володимир Дорошенко, Андрій Жук, Марія Меленевський (Іван Гілька, Басок), Олександр Скоропис-Йолтуховський, Дмитро Донцов. Осівши у Відні з вересня 1914 р. і до червня 1918 р., СВУ, крім політичної та інформаційної діяльності, розвинув широку культурно-

просвітницьку роботу, зокрема щодо національного усвідомлення полонених українців. Друкованим органом Союзу визволення України став часопис «Вістник Союзу визволення України», що виходив у Відні з 5 жовтня 1914 року по 13 червня 1918 року. На сторінках часопису друкувалися матеріали про діяльність СВУ, статті видатних громадських діячів з проблем українського національного руху, політики Росії та країн Західної Європи по відношенню до України, зокрема в роки Першої світової війни. «Вістник Союзу визволення України» підтримував державну незалежність та соборність України. Редакторами часопису були послідовно Омелян Бачинський, Володимир Біберович, Микола Троцький. Найбільш активними кореспондентами часопису стали Лев та Микола Ганкевичі, Володимир Дорошенко, Олексій Кобець, Іван Крип'якевич, Кость Левицький, Богдан Лепкий, Михайло Лозинський, Маркіян Меленевський, Осип Назарук, Василь Пачовський, Василь Сімович, Володимир Темницький, Микола Троцький, Леонід Цегельський, Богдан Чайковський та ін. Газета виходила раз на тиждень накладом 5000 примірників. З 11 січня 1918 року часопис почав виходити під назвою «Вістник літератури, політики й життя». Усього у фондах ВГФ НБУВ зберігається 209 номерів газети за 1914–1918 роки [2].

У кінці 1914 року завдяки зусиллям СВУ австрійський уряд дозволив відділити військовополонених українців від росіян і перевести до окремих таборів Австро-Угорщини. Таким чином, у Фрайштадському таборі (Австрія) було сконцентровано 30 000 українських бранців. Для об'єднання полонених українців у Берліні (Німеччина) у квітні 1915 року було створено осередок СВУ під головуванням члена Президії Олександра Скорописа-Йолтуховського. Секретарем осередку став Всеволод Козловський. У таборах знаходилися не лише полонені українці, а й ті, хто підтримував ідею створення самостійної української держави. Представники СВУ домовилися із місцевою владою про поліпшення життя полонених українців та утворили умови для ведення серед них культурно-просвітницької роботи, голова осередку зобов'язався перед урядом Німеччини, що в таборах не буде проводитися антинімецька та антиавстрійська пропаганда. За допомогою СВУ в таборах військовополонених українців організувалися бібліотеки, школи, хори, оркестри, театри, курси з української історії, граматики та літератури, німецької мови, сільського господарства, кооперації, фотографії, суспільно-просвітний гурток, наука нотного співу – курс диригентів і хору, курс рисунків, курс рахунків, курс виразного читання, а

згодом кооперативні чайні, допомогіві курси, культурні товариства тощо.

Незважаючи на все вищезгадане, просвітницька робота в таборах проходила з великими труднощами, оскільки відчувався страх полонених українців перед Росією. Масу полонених українців умовно поділяли на три групи: 1) свідомі українці; 2) темні і байдужі до національного питання, так звані «малороси»; 3) вороже налаштовані до української національної ідеї. СВУ вирішив працювати з усіма групами [5].

Завдяки наполегливій праці СВУ в таборах прагнення полонених до знання української самобутності, культури, історії поступово збільшувалося. Щоб залучити до просвітньої роботи найширші маси полонених, вирішили видавати таборіві часописи силами полонених при координації представників СВУ.

Першим таборівим часописом стала газета «Розвага», що вийшла у Фрайштадті 5 червня 1915 року накладом 2000 примірників та періодичністю один раз на тиждень. У кожному номері було гасло: «Давайте з рук до рук, з бараку до бараку!» [6]. Ідея створення свого часопису зародилася серед полонених у Фрайштадтському таборі наприкінці 1914 року. Ініціатива видання даної таборіві газети знайшла повну підтримку і зі сторони Просвітнього відділу СВУ. Так 8 червня 1915 року було створено редакційний комітет, до складу якого увійшли 14 чоловік: 12 від полонених і 2 від Просвітнього Відділу СВУ.

«Розвага» задумувалася редакційним комітетом як видання просвітнього характеру для ознайомлення полонених з минулим України та впровадження ідей СВУ. Назвали газету «Розвага», бо вона мала служити розвагою для полонених українців на чужині. Спочатку газета роздавалась полоненим безкоштовно.

Найбільше зацікавлення виданням газети проявив член Просвітнього відділу СВУ Василь Сімович, який, до речі, і став її першим редактором. Продовжив його справу Федір Шевченко (син Івана – брата Тараса Шевченка).

У підзаголовку першого номера зазначено: часопис для полонених (згодом – для полонених українців). Видавав газету «Розвага» щотижнево гурток прихильників Союзу визволення України.

1 серпня 1916 року редакційний комітет разом з іншими таборівими секціями організувалися у «Видавниче товариство імені Івана Франка», яке у подальшому видає «Розвагу». З цього часу для часопису починається нове життя. «Розвага» знаходить все більше прихильників не тільки у

Фрайштадському таборі, а й по інших таборах та по всій Україні. Загалом «Розвага» відіграла надзвичайно важливу роль у поширенні національної свідомості серед полонених.

Дуже цікавим є «Історичний календар», який друкується у «Розвазі» як рубрика і подає інформацію про видатних особистостей від давнини і до початку ХХ сторіччя, описує визначні історичні події: про скасування Гетьманщини, заснування у Львові Наукового товариства ім. Тараса Шевченка, битву гетьмана Павла Буга з поляками під Кумейками, скасування кріпацтва в Україні тощо, містить багато фотографій і малюнків. «Історичний календар» знайомить читачів з життєвим шляхом князя св. Володимира Великого, письменників Марка Вовчка, Олександра Кониського, Григорія Квітки-Основ'яненка, Юрія Федьковича та Івана Франка, гетьманів Івана Виговського, Петра Дорошенка, Івана Мазепи, Павла Полуботка та Богдана Хмельницького, українських байкарів Леоніда Глібова, Євгена Гребінки та багатьох ін.

На сторінках часопису друкувалися твори Джорджа Байрона, Антіна Горобця, Богдана Лепкого, Івана Франка, Тараса Шевченка. Також часопис мав багато авторів та дописувачів з числа полонених українців. Чи не в кожному номері є матеріали таких авторів, як Дмитро Гаркуша, С. Каліберда, Олексій Кобець (Олекса Варава), Василь Кобка, Іван Лубенець, Максименко, Дмитро Мандрівець, Іван Наддніпрянець, Іван Невеселий, Кость Пархоменко, П. Самотний, Грицько Трутень, Іван Чумак, Федько Якимець. Кожен номер починається з передової статті, іноді й кількох. Основні рубрики: «Вісти з України», «Вісти з цілого світу», «В Росії», «Із терену війни», «Оповідки», «Переписка редакції», «Світова війна», «Таборова хроніка» та ін.

У багатьох номерах часопису за 1917 рік друкувався «Спис померлих полонених Фрайштадського табору».

Часопис має кілька додатків, що вийшли у 1917 році. Один з них – додаток до ч. 48 (103) від 25 листопада (8 грудня) – «Українська Республіка» повідомляє, що Українська Центральна Рада оголосила маніфест про утворення Української Народної Республіки. У Надзвичайному додатку до ч. 10 (65) від 4 березня та додатку до ч. 44 (99) від 28 жовтня висвітлюються події, пов'язані з новою революцією у Петрограді. У додатку до ч. 16 (71) від 15 квітня подано вісти з України: повернення професора Михайла Грушевського до Києва, заснування при Центральній Раді українського пресового бюро, з'їзд представників 33 об'єднаних в

організації громад Товариства Українських Поступовців у Києві, створення українського тимчасового революційного комітету та робота українського кооперативного з'їзду, проведення панихиди по Тарасу Шевченку в Петрограді. 19 листопада вийшло Надзвичайне видання «Розваги», присвячене заяві нового уряду Росії про готовність до мирних переговорів з Німеччиною та Австрією.

У ВГФ зберігається газета «Розвага» за 1915–1918 роки (усього 100 номерів).

У 1916 році часописи полонених українців почали виходити і в Німеччині. 23 січня 1916 року вийшов перший тижневик (згодом – двотижневик) полонених українців «Розсвіт», виданий гуртком прихильників Союзу визволення України в Раштаті (Німеччина). 327 лютого газету видавала громада «Самостійна Україна», згодом – видавництво «Український Рух». Для видання часопису у грудні 1915 року створили редакційний комітет з полонених, до складу якого входили: Кривусів, Крижановський, Минько, Сергіїв, Слюсарчук, Слюсарь. Часопис створений з метою ознайомлення полонених українців із воєнним становищем, таборними справами, вістями з інших країн світу тощо. Видавці газети сподівалися, що їхні зусилля допоможуть полоненим українцям обмінюватися думками, вчитися пізнавати самих себе, що, нарешті, проблісне промінчик світла для українського народу, тому і часопис назвали «Розсвіт». Газета призначалася не тільки для табору, але й для безкоштовного розповсюдження робітничим командам полонених українців. Підготовка часопису деякий час була справою небагатьох осіб. Ці труднощі були з часом подолані, зросло коло читачів газети, які зверталися за порадою, висловлювали подяку, присилали до редакції свої твори. Так, у статті «З приводу сотового числа часопису «Розсвіт» Василь Сімович (Верниволя) зазначає, що спочатку «Розсвіт» виходив один раз на тиждень, у невеличкому числі (друкувалося 1500 примірників, один примірник коштував 1 феніг (пфенінг)). Згодом, зі зростанням числа читачів, – два рази на тиждень накладом у 5000 примірників. Автор зазначає, що за популярністю та кількістю читачів «Розсвіт» можна порівняти зі щоденними газетами. Часопис дуже швидко розходився, протягом дня розпродавалося 600 примірників.

Видавалася газета дуже старанно. Два рази на тиждень відбувалося засідання редакційного комітету, де відбирався матеріал (передусім статті самих полонених) до найближчого числа часопису [9].

З весни 1917 року «Розсвіт» мав 2500 постійних передплатників. У планах редакції було видання місячного літературного додатку, але випуск його так і не почали.

Назви передовиць газети свідчать про те, що проходять часи невідомості, починається нове життя для українців, нація пробуджується: «Геть з рабства», «Дивімся в будучину з вірою!», «На переломі», «У просвіті й організації наша сила». Редакторами газети послідовно стають Василь Сімович, Г. Петренко, П. Мороз. Постійні рубрики часопису: «Війна», «Вісти з України», «Вісти з Росії», «Гумористичний куток», «З таборового життя», «Мірові вісти», «Послідні вісти», «Ріжні вісти», «Таборове життя», «Що чувати в світі». Часопис також вміщує вірші, статті сільськогосподарського змісту, педагогічного характеру та політичного підтексту. У виданні газети бере активну участь Василь Сімович. Його статті присвячені розвиткові української мови («Націоналізація нашого життя»), видатним діячам України («Іван Франко»), історії друкарства («Дещо з історії друку») тощо. У ВГФ зберігаються газета «Розсвіт» за 1916–1918 роки, усього 150 номерів [7].

Перша думка про видання друкованого слова у таборі Зальцведеля (Німеччина) зародилася у членів «Національно-просвітницького гуртка» напередодні Різдяних свят 1916 року. Спочатку випустили одноднівку «Нова зоря», яку безкоштовно роздавали таборним полоненим у перший день свят. «Нову зорю» видано накладом 1500 примірників, а надруковано у Магдебурзі. Із поширенням національно-просвітницької роботи у таборі відчувався брак друкованого слова. На зборах членів «Пресової Спілки» було обговорено питання про назву таборного часопису. Були запропоновані такі назви, як «Промінь світла» та «Вільна думка», але врешті-решт прийняли назву «Вільне слово», «так як вона більше характеризує собою зміст праці полонених, маючи свободу вільно висловлювати свій біль».

Часопис виходить з 1 березня 1916 року двотисячним накладом (окрім другого номера, який вийшов у кількості 2500 примірників).

Газета мала 1500 постійних передплатників, крім того, чимало номерів розходилося й по інших таборах та висилалося на окуповану Україну. Раз на два тижні часопис виходив тільки перший місяць. Коли ж свою друкарню було упорядковано, то його почали видавати тричі на місяць, потім – раз на тиждень і з 19 серпня 1916 року – двічі на тиждень. Фактичним редактором часопису на перших порах був поет і громадсько-політичний діяч

Петро Карманський (до № 7 1916 року). Газета видавалася редакційною секцією Української таборної організації. З 1917 року збільшується обсяг «Вільного слова» та змінюється її видавець. Далі часопис випускає «Видавниче Товариство імені П. Куліша», і з № 49 за 6 липня 1918 року редактором та одним з авторів «Вільного слова» стає український вчений-етнолог д-р Зенон Кузеля. На сторінках газети постійно друкувалися статті вченого («Шевченків Кобзар під час війни», «Іван Стешенко», «Гетьман Скоропадський у Німеччині»), «Проти русофільської агітації на Україні» та ін.).

З березня 1918 року у часописі запроваджується нова рубрика «З культурного життя України». У цій рубриці в декількох номерах також друкувалися статті самого Зенона Кузеля. Перша, під назвою «Українська преса», розповідає про історію виникнення української преси після революції 1905 року, як на території України, так і поза її межами. Також подається її повна характеристика (партійна, фахова приналежність, тематика видань, місце видання) та кількість часописів (92 назви) на кінець 1917 року. Інформація цікава для дослідників преси та історії України. У другій статті – «Українські видавництва», що також друкувалася в кількох номерах, мова йде про початки українського видавничого руху, його засновників. Автор охарактеризував усі українські видавничі товариства та кількість книжок і брошур, які видавалися протягом 1917 року.

«Вільне слово» мало національно-просвітницький характер. Кожне число часопису розпочиналося з передової статті або навіть кількох. Передовиці конкретно та лаконічно висвітлювали актуальні питання суспільно-політичного, економічного, освітнього, міжнародного характеру. Головною темою, як правило, було національне питання (стаття проф. д-ра Альбрехта Пенка про географічні основи української держави, М. Простого про українські змагання, О. Невідомого про автономію України, Т. Споминюка про внутрішнє життя полонених, Петра Лівобережного про Українську республіку, звернення Всеволода Козловського до громадян українських таборів у Німеччині, стаття Сергія Єфремова «Хрестною путєю» тощо).

Крім названих вище, у газеті «Вільне слово» були запроваджені такі рубрики: «З України», «З таборного життя», «Вісти з російського життя», «Війна», «Огляд світових подій», «З культурного життя України», «Література, наука, мистецтво», «Театр» тощо. Заслуговує на особливу увагу рубрика «З України», де подавалися відомості про культурні та дипломатичні зв'язки України зі світом та друкувалися статті видатних

громадських діячів про українську незалежність («Професор М. Туган-Барановський про Українську справу», М. Грушевський «Проект української конституції» та ін.). У фондах ВГФ НБУВ зберігаються номери лише за 1917–1918 роки, всього 158 номерів газети [1].

Відомо, що першою таборовою газетою у Вецлярі став «Просвітній листок», який почав виходити у кінці 1915 року. Спочатку «Просвітній листок» переживав матеріальну скруту і видавався у незначній кількості. Друкували «Просвітній листок» на друкарській машинці та розповсюджували по одному примірникові на барак. Згодом труднощі були подолані, і наклад «Просвітнього листка» збільшився до 3 тисяч примірників. У фондах ВГФ НБУВ «Просвітнього листка», на жаль, немає.

35 січня 1917 року на зміну «Просвітньому листку» приходять часопис «Громадська думка». Редакторами газети послідовно були Василь Пачовський, Богдан Лепкий, Роман Перфецький.

«Громадська думка» позиціонувала себе як часопис полонених українців у Вецлярі. Випускало газету «Видавниче товариство імені Б. Грінченка». Виходив часопис двічі на тиждень. Статті, надруковані на перших шпальтах газети, закликають до об'єднання заради однієї цілі – повернути волю і незалежність Україні: «Військова справа на Україні», «Готовсьмо до боротьби», «Досвітні огні України», «Золотий вінець України», «Національна боротьба на Україні», «Почесний мир України», «Приєднання осередніми державами незалежної України». Серед рубрик: «Війна», «Вісти з Росії» (згодом – «З російського життя»), «З таборового життя», «З українського життя» (згодом – «З Української Республіки»), «Оповідка», «Революція в Росії» (згодом – «Революція в Росії й мир»). Постійні автори часопису: Павло Бранько, Богдан Лепкий, Іван Лубенець, Іван Невеселий, Василь Пачовський, Олександр Скоропис-Йолтуховський, В. Юхименко. На сторінках «Громадської думки» надруковані вірші Біленка, Павла Бранька, М. Капельгородського, Івана Мороза, Подолянина, Хвилини. 29 квітня 1917 року до ч. 26 (73) «Громадської думки» випущено «Летючий листок», зміст якого складають телеграми про зібрання у квітні в Києві Всеукраїнського національного конгресу, який проголосив себе Установчими Зборами, постановив утворення Української Республіки та хоче установити тимчасовий уряд. У телеграмах описується занепокоєння Росії з приводу зібрання Всеукраїнського національного конгресу і повідомляється про проголошення автономії Сибіру, Грузії та Білорусі. У статті «Летючого листка» «Українці з «інородцями» жадають свого

війська» повідомлено, що Міністр війни Гучков прийняв українців, поляків і мусульман, які домагаються утворення національних корпусів, окремих від росіян. Додатковий листок «Громадської думки», надрукований 11 лютого 1918 року з приводу миру України з союзними державами – Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією й Туреччиною, містить привітання всім інституціям України. Неодноразово на сторінках часопису публікувалися історичні нариси Михайла Грушевського («Українська гривня»), П. Срібного («Державний герб України»), митрополита Андрія Шептицького («Бесіди митрополита Шептицького про Холмщину»), де обговорювалося становлення молоді української держави та біографічні відомості про видатних українців (Михайла Драгоманова, Миколу Лисенка, Івана Франка, Тараса Шевченка) тощо. У ВГФ зберігається «Громадська думка» за 1917–1918 рр., усього 62 номера [3].

Влітку 1918 року всі таборів часописи Німеччини пережили гостру матеріальну скруту. Наклади газет не розходилися, оскільки зменшилося число полонених у зв'язку з утворенням дивізій синьожупанників. Тому з 22 червня 1918 року замість трьох таборів газет («Вільне слово», «Громадська думка», «Розсвіт») виходить тільки «Вільне слово» як орган Вецлярського, Раштатського та Зальцведельського таборів. Часопис наголошував, що надалі залишається безпартійним органом української національної ідеї, основною метою якого є «збудування і скріплення незалежної Української Держави». До рубрики «З таборового життя» стали надсилати матеріали з інших таборів. Автори повідомлень у Вецлярі – Лубенець, Чупир; у Раштаті – Шостак, Василь Сімович; у Зальцведелі – Падалка-Бахталовський та ін. У зверненні «До Громади українських таборів у Німеччині», надрукованого у ч. 55 (218) 17 серпня 1918 року «Вільного слова», секретар СВУ (згодом завідуючий відділу з 1921 по 1933 рр. у Всенародній бібліотеці (нині НБУВ)) Всеволод Козловський повідомив про припинення існування Союзу визволення України, вважаючи, що задача, яку ставив СВУ у своїй платформі, проголошеній у серпні 1914 року, виконана [4]. На конференції 2 і 3 серпня 1918 року у Вецлярі за участю делегатів усіх українських таборів Німеччини припинення діяльності СВУ було прийнято до відома і постановлено припинити існування Української громади таборів у Вецлярі, Зальцведелі та Раштаті, які працювали під приводом СВУ і на підставі його політичної програми. Так закінчився період трьохліття національно-просвітньої і культурної роботи в таборах Німеччини та Австро-Угорщини.

Правонаступником «Вільного слова» з 26 лютого 1919 року став часопис «Шлях», що поширювався вільно та перестав бути суто таборовим виданням.

Взагалі, СВУ опікувався понад 200 тисячами полонених, з яких згодом організувалися дві дивізії синьожупанників у Німеччині та одна сірожупанників в Австрії.

Отже, українські таборові часописи Німеччини та Австро-Угорщини 1915–1918 років мали переважно просвітницький характер. Їх зміст відбивав зусилля Союзу визволення України за допомогою просвіти посилити національну свідомість та патріотизм полонених українців, вселити віру в майбутнє, з невиразної сірої маси виховувати українського громадянина.

Список використаних джерел

1. Вільне слово : часоп. полонених українців у Зальцведелі / видає «Видавниче т-во ім. П. Куліша». – Зальцведель, 1917, 1918.
2. Вістник Союза визволення України = Nachrichtenblatt des Bundes Befreiung der Ukraina. – Відень, 1914–1917.
3. Громадська думка : часоп. полонених українців у Вецлярі / видає «Видавниче т-во ім. Б. Грінченка». – Вецляр, 1917, 1918.
4. Козловський Всеволод Олександрович / Л. В. Гарбар // ЕСУ. – Т. 13. – Київ, 2013. – С. 675.
5. Патер І. Просвітня діяльність Союзу визволення України серед військовополонених українців у таборах Австро-Угорщини та Німеччини (1914–1918) / Іван Патер // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 19. – Львів, 2010. – С. 559–571.
6. Розвага : часоп. полонених українців / вид. «Видавниче т-во ім. Ів.Франка». – Фрайштадт, 1915–1918.
7. Розсвіт : часоп. громади «Самостійна Україна» / вид. т-во «Український рух». – Раштат, 1916–1918.
8. Срібняк І. Історія журналістики (XVII–XX ст.). Підручник для студентів вищих навчальних закладів / Ігор Срібняк. – Київ : ВПЦ НАУКМА, Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2013. – 304 с.
9. Терлецький О. Історія української громади у Раштаті 1915–1918 / О. Терлецький. – Київ ; Лейпціг, 1918. – 422 с.

Стаття надійшла до редакції 22.03.2016 р.

UDC 070=161.2-054.65(430+436)''1915–1918''

Olena Zalizniuk,

Junior Researcher, Vernadsky National Library of Ukraine

Liudmyla Bilymenko,

Junior Researcher, Vernadsky National Library of Ukraine

Iryna Shvets,

Junior Researcher, Vernadsky National Library of Ukraine

The newspapers of Ukrainian prisoners in camps of Germany and Austro-Hungary 1915–1918: forming history, maintenance, thematic saturation (After of materials of newspapers saved in the Department of newspapers assets Vernadsky National Library of Ukraine)

The unique collection of newspapers, which include newspapers went beyond Ukraine in 1898–2016 years, saved in the Department of newspaper assets Vernadsky National Library.

A large corpus of the newspapers sources covering the activities of the Union for the Liberation of Ukraine (Soiuz vyzvolennia Ukrainy (SVU)) has been studied. Based on this research, the role of the SVU in the processes of the education and accommodation to the National culture applied to the Russian army prisoners of war were explored in their full complexity and contradictory character. The authors introduces many names of outstanding publicists of yet unknown in Ukraine into scientific circulation. Major problems of camp publications, especially of the period after the Second World War are outlined. The results of this exploration are new and are presented for the first time.

The Union for the Liberation of Ukraine an organization of Ukrainian émigrés from the Russian Empire has been established in Austria-Hungary and Germany during the First World War as an organization representing Ukrainians under Russian domination. These prisoners were kept in the camps in Austria (Freistadt) and Germany (Rastatt, Salzwedel and Wetzlar). Laying down broad plans for educational work, publishing and setting up special committees for different activities. Various newspapers were established, including «Rozsvit» (printed in Rastatt), «Vil'ne Slovo» (Salzwedel), «Hromads'ka Dumka» (Wetzlar) and «Rozvaha» (Freistadt).

Keywords: Austro-Hungary, camp newspapers, Enlightening activity, Germany, periodicals, Ukrainian prisoners, Union for Liberation of Ukraine (SVU).

УДК 070=161.2-054.65(430+436)''1915–1918''

Елена Зализнюк,

младш. науч. сотрудник

Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского

Людмила Билименко,

младш. науч. сотрудник

Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского

Ирина Швеиц,

младш. науч. сотрудник

Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского

**Украинские лагерные газеты Германии и Австро-Венгрии
1915–1918 годов: история формирования, содержание, тематическая
насыщенность (На материалах газетных фондов
Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского)**

В ОГФ НБУВ хранится уникальная коллекция газет, среди которых газеты, вышедшие за пределами Украины в 1898–2016 годах. В данной статье авторами исследованы и представлены газеты военнопленных украинцев: «Вильне слово», «Громадська думка», «Розвага», «Розвит», вышедшие благодаря усилиям Союза освобождения Украины (СОУ) в лагерях военнопленных во время Первой мировой войны (1914–1918 гг.) на территории Австро-Венгрии и Германии. Работа в лагерях проводилась в просветительном, экономическом, культурном и политическом направлениях. Дан анализ информационно-издательской политики СОУ, его библиографической деятельности.

В научный оборот впервые введены фамилии, имена и псевдонимы многих корреспондентов и авторов каждой из четырех газет. Подробно исследовано содержание значимых по мнению авторов рубрик и статей газет. Приведены все приложения к газетам и раскрыто их содержание.

Из пленных германских и австрийских лагерей были сформированы дивизии сине и серожупанников, которые впоследствии приняли активное участие в Украинской революции 1917–1920 гг.

Ключевые слова: Австро-Венгрия, Германия, пленные украинцы, просветительская деятельность, Союз освобождения Украины (СОУ), лагерные журналы.

УДК 070:811.161.2:37(477.8)''19''

Дмитро Захаров,

провідний бібліотекар Національної бібліотеки України

імені В. І. Вернадського

**ГАЗЕТА «ДІЛО» 1900–1901 рр.
ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ МОВНОГО ПИТАННЯ
В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.**

Висвітлено зміст публікацій в газеті «Діло» за 1900–1901 рр., що стосуються мовного питання в Західній Україні на початку ХХ сторіччя. Розглядаються матеріали, присвячені стану українських шкіл, початкової освіти, важливості використання української мови як головної в процесі навчання, проблемам викладацьких кадрів та питання утистки української мови в школах та урядових установах.

Ключові слова: газета «Діло», мовне питання, українська мова, українська школа, початок ХХ сторіччя, Західна Україна.

Науковий інтерес до проблем, пов'язаних із розвитком української мови, останнім часом зростає. Сьогодні переоцінка та осмислення історичного досвіду щодо становлення рідної мови набувають особливої актуальності. На початку ХХ сторіччя розвиток української мови та, особливо, її вільне вживання були значною мірою обмежені з одного боку Російською імперією, а з другого – Польщею та Австро-Угорщиною. Україна довгий час була розділена між цими державами. В таких умовах українська мова не могла не тільки розвиватися, але так чи інакше утвердити себе. У зв'язку з цим особливу увагу привертають матеріали початку ХХ сторіччя щодо становлення української мови на теренах Західної України та аналіз провідних факторів формування мовних традицій населення цього регіону.

З метою вивчення цього питання обрані та проаналізовані статті газети «Діло» за 1900–1901 рр. Газета заснована у Львові 1880 р. «Діло» – перший масовий провідний щоденний український часопис. На його сторінках розміщувалась інформація про найважливіші події в Україні і світі, обговорювались найгостріші національні проблеми, у тому числі й мовне питання.

У газетному фонді Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського зберігаються підшивки газети «Діло» за 1880–1939 рр. Числа газети 1880–1886 рр. є в електронній колекції газет НБУВ й доступні